

Veikti, nedera ignoruoti: Prancūzijos reakcija į 1938–1939 m. Lietuvai įteiktus ultimatumus

VILMA BUKAITĖ

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius

El. paštas: vilma.bukaite@gmail.com

Straipsnyje (1) nagrinėjama Prancūzijos vyriausybės reakcija į Lietuvos Respublikai 1938 m. ir 1939 m. pateiktus Lenkijos ir Vokietijos ultimatumus. Atskleidžiamos šios didžiosios Europos demokratinės valstybės požiūrio į Lietuvai pateiktus ultimatumus specifinės priežastys, nurodomi Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos poveikio Lenkijai 1938 m. būdai, pagrindžiamas šios demokratinės valstybės pasyvumas 1939 m.

Raktažodžiai: Prancūzija, Vokietija, Lenkija, ultimatumas, reakcija

IVADAS

1938 m. kovo 18 d., Lenkijos ultimatumo Lietuvai išvakarėse, Berlyne užsimezgė dar vienas ultimatumas: Vokietijos kancleris Adolfas Hitleris išleido direktyvą parengti Klaipėdos krašto prisijungimo planą [72, 73]. Ši autonominė dalis nuo Lietuvos buvo atplėšta po metų. Šalies užsienio politikos išbandymus atidžiai stebėjo didžiosios demokratinės žemyno valstybės. Vienos iš jų, Prancūzijos, užmojai paversti Paryžių tarptautinės politikos sostine virto spąstais. Jos vadovų nesugebėjimas įgyvendinti naujų mažesniųjų valstybių lūkesčius Vidurio Rytų Europoje sukėlė nusivylimą ir nerimą. Tačiau Prancūzijos vadovų pozicija esminiais tarptautinės politikos klausimais liko svarbi visą tarpukario laikotarpį.

Prancūzijos politika Lietuvoje nusivilta dar 1919 m. tebevykstant Paryžiaus taikos deryboms. Sudėtingus dvišalius santykius XX a. 4-ajame dešimtmetyje ištiko rutina. Maža tolimesnė Baltijos valstybė ne itin domino Prancūzijos politikus, o Kaune vengta tvirtai susisaistyti su sąjungininke Lenkija, kurios politiniai sprendimai dažnai būdavo neparančius Lietuvai. Susiklostė nuolatinių politinių ir diplomatinių kontaktų praktika, mažiau dėmesio beskirta daugiausia ginčų kėlusiai Vilniaus problemai, užsienio reikalų ministrai iš Kauno rečiau bevykdavo į Paryžių, kuriame jau vengta atvirai skeptiškai vertinti Baltijos šalių valstybingumo perspektyvas. Santykinis abipusis geranoriškumas buvo pagrįstas ir abipusiu abejingumu, ir išlaikomu atstumu. Tačiau 1938–1939 m. įteikti ultimatumai vertė lietuvių politikus išbandyti visus poveikio jų autoriams būdus. Baltijos šaliai iškilusi ginkluotos intervencijos grėsmė, galėjusi įžiebtį tarptautinį konfliktą, kėlė nerimą ir Prancūzijos vyriausybei.

(1) Už pagalbą rengiant straipsnį autorė dėkoja Valstybės Nepriklausomybės stipendijos skyrimo komisijai ir Prancūzijos ambasadai Vilniuje.

Lenkijos ir Vokietijos ultimatumų įteikimo Lietuvai peripetijos gausiai tirtos lietuvių istorikų: ir sovietmečiu parašytose monografijose bei straipsniuose, ir po valstybingumo atkūrimo paskelbtuose darbuose. Vis dėlto Prancūzijos reakcija į juos išsamiai nenagrinėjama. Iki 1990 m. parašytuose darbuose plačiai aptarta SSRS reakcija į abu ultimatumus [66; 73; 74]. Sovietinę šio aspekto interpretaciją atkūrus valstybingumą kvestionavo Petronėlės Žostautaitės, Zenono Butkaus, Algimanto Kasparavičiaus, Šarūno Liekio tyrimai [76; 39; 40; 52; 53; 60]. Robertas Žiugžda yra plačiau nagrinėjęs Didžiosios Britanijos politikų reakciją gavus informacijos apie Lietuvai pateiktus ultimatumus [76]. Itin vertingi lenkų istoriko Piotro Łossowskio darbai dvišalių Lietuvos ir Lenkijos santykių tematika [63; 64]; vienas naujausių jo darbų skirtas būtent 1938 m. kovo 17 d. ultimatumui [65]. Lietuvos visuomenės požiūrio į Prancūzijos laikyseną po Lenkijos pateikto ultimatumo aspektu šią tematiką papildė Dovilės Adlytės tyrimas [36].

Politiniai ir diplomatiniai santykiai su Lietuva mažai tyrinėjami Prancūzijoje. Lenkijos ir Vokietijos ultimatumai tik probėgšmais paminėti Lietuvos tūkstantmečiui skirtose sintezėse prancūzų kalba [46; 44]. Prancūzijos reakcija į juos gana abstrakčiai analizuojama ir Jeano Grisono straipsnyje apie dvišalių santykių raidą XX amžiuje [45].

Prancūzijos užsienio politikos siekis per visą tarpukarį išvengti naujo karo [37, 47] itin sustiprėjo nagrinėjamu laikotarpiu. Istoriografijoje pabrėžiama, jog bandymai paveikti Čekoslovakijos likimą, sušvelninant agresyvią Vokietijos laikyseną, ir desperatiška įtakingų sąjungininkių paieška buvo esminės to meto Prancūzijos užsienio politikos problemos [49; 50; 54; 57].

Prancūzijos reakciją į Lietuvai 1938–1939 m. pateiktus ultimatumus perteikia Lietuvos centriniame valstybės archyve, Užsienio reikalų ministerijos (f. 383) ir Lietuvos pasiuntinybės Londone (f. 648) fonduose, saugomi istoriniai šaltiniai. Prancūzijos Užsienio ir Europos reikalų ministerijos archyve, kuriame kaupiama daugiausia medžiagos tarptautinių santykių tematika, tiriamai problemai vertingos informacijos yra Klaipėdos krašto fonde (Affaires politiques, 1914–1944, Série Z – Europe, Memel). Tyrimui panaudota Lietuvos ir Prancūzijos periodinė spauda (*L'Humanité*, *Le Temps*, *L'Époque*, *L'action française*), vertingų detalių rasta įvykių liudininkų memuaruose [43; 55; 66; 69; 71; 72].

Nagrinėjant Prancūzijos vyriausybės reakciją į 1938–1939 m. Lietuvos gautus Lenkijos ir Vokietijos ultimatumus, remiamasi klasikiais – sintetiniu, aprašomuoju, lyginamuoju ir analogijų – tyrimo metodais. Siekiama atskleisti Prancūzijos vyriausybės deklaruojamą požiūrį į ultimatumuose Lietuvai keliamus reikalavimus, reakcijos pobūdį ir politinius veiksmus lėmusias priežastis. Spręsdami šiuos uždavinius pagrįsime nuostatą, jog Lietuvos vyriausybė negalėjo tikėtis griežtesnės Paryžiaus politikų pozicijos dėl gautų ultimatumų. Įvardydami šių sprendimų poveikį Prancūzijos visuomenės opinijai iškelsime ir paradoksalią klausimą: ar prarasdama Lietuva nors ką laimėjo. Akivaizdu, kad didelę įtaką skirtingai Prancūzijos reakcijai į abu dokumentus turėjo nevienodas santykis su Lenkija ir Vokietija, taip pat netapatus jų politinis svoris. Dėl šios priežasties galimas tik labai paviršutiniškas abiejų reakcijų palyginimas.

„LIETUVOS SAUGUMO KLAUSIMAS ESĄS PRANCŪZIJOS SUSIRŪPINIMŲ SKAIČIUJE“ [34, 42]: PRANCŪZŪ POLITIKŪ VEIKSMAI LENKIJAI ĮTEIKUS ULTIMATUMĄ LIETUVAI

Vilniaus problema kone visą tarpukarį komplikavo Lietuvos ir Prancūzijos santykius, tačiau faktiškai dar 1928 m. prancūzų politikai nustojo aktyviai tarpininkauti, mėgindami spręsti Lietuvos ir Lenkijos konfliktą. Susiklostęs kaimyninių šalių santykių vakuumas, suvokus

nepajėgumą regione suformuoti tvirtą nuo Vokietijos ir SSRS saugantį barjerą, faktiškai mažai bedominio didžiųjų Europos valstybes. 1938 m. kovo 11 d. dviejų konfliktuojančių valstybių pasienyje įvykęs incidentas, kurio metu žuvo lenkų pasienietis Stanisławas Serafinas, vėl grąžino Lenkijos ir Lietuvos santykių problemą tiek į užsienio spaudą, tiek į didžiųjų Europos valstybių užsienio reikalų ministerijas, visų pirma dėl ginkluoto konflikto regione pavojaus.

Jau kovo 13 d. Lietuvos užsienio reikalų ministras Stasys Lozoraitis gavo informacijos, jog šis incidentas nebus sprendžiamas pagal iki tol susiklosčiusią tvarką, tad įpareigojo Lietuvos pasiuntinius apie jį pranešti didžiųjų Europos šalių vyriausybėms. Kovo 14 d., pirmadienį, ministeriją pasiekė patikimos žinios, jog Lenkijos vyriausybė svarsto atsako į jį būdus, neatmesdama ir ginkluotos agresijos galimybes. Analogišką posėdį surengė ir Lietuvos ministrų kabinetas, pasiūlęs, pasiuntiniui Taline Broniui Dailidei tarpininkaujant, paskirti abiejų valstybių įgaliotinius, kurie ištirtų pasieniečio žūties aplinkybes ir pradėtų derybas dėl panašių incidentų sprendimo ateityje [2, 49]. Užsienio, taip pat ir Prancūzijos, spaudoje pasirodė Lenkijos komunikatas: „Incidentas yra Lietuvos vyriausybės organizuotas pasikėsinimas, ji užsispyrusiai vengia normalizuoti kaimyniškus santykius tarp dviejų valstybių ir palaiko priešišką atmosferą. Lenkijos vyriausybė pasilieka teisę imtis reikalingų priemonių“ [48, 2]. Reikėjo kreiptis pagalbos į įtakingas tarpininkes, taip pat ir Prancūziją. Lietuvos pasiuntinys Paryžiuje Petras Klimas informaciją apie agresyvią Lenkijos poziciją perdavė pastarosios užsienio reikalų ministerijai susitikęs su Tautų Sąjungos skyriaus vedėju Pierre'u Arnaliu.

Kovo 14 d. vakare Lietuvos užsienio reikalų ministerijos sekretorius Juozas Urbšys tarp kitų Kaune akredituotų diplomatų perdavė išsamią informaciją apie pasienio incidentą bei Lietuvos nuostatas dėl jo sprendimo Prancūzijos pasiuntinybės sekretoriui Pauliui Neyracui. Supažindinęs diplomatą su pagal ministrų kabineto nutarimą suformuluotos į Varšuvą išsiųstos notos tekstu, J. Urbšys paprašė „paveikti raminausiai Lenkijos vyriausybę“ [4, 426].

Kovo 15 d. rytą P. Klimą priėmęs Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius René Massigli nurodė įpareigosią ambasadorių Varšuvoje Léoną Noėlį surengti demaršą Lenkijos vyriausybei. Kitą rytą prancūzų diplomatą priėmė Lenkijos užsienio reikalų ministerijos sekretoriaus pavaduotojas Janas Szembekas. Ambasadorius nurodė, kad išvengus tolesnio panikos kurstymo, esama padėtis palengvintų dvišalių santykių užmezgimą. Jis pabrėžė besiviliantis, kad Lenkija nepanaudos prieš Lietuvą po Austrijos prijungimo itin netoleruotinos prievartos [64, 315]. J. Szembekas atmetė pasiūlymą geranoriškai išspręsti konfliktą derybomis [38, 148], pašnekovui nurodęs, kad tuoj įvyks aukščiausių Lenkijos pareigūnų pasitarimas. Perduodamas informaciją iš Varšuvos generalinis sekretorius Alexis Legeras paminėjo Lenkijos ketinimą užmegzti diplomatinis santykius, pridūręs, jog Lietuvos atsakymą Prancūzijos vyriausybė vertintų nepalankiai [15, 52]. Apie ketinimą prirėkęs ginklu siekti dvišalių santykių užmezgimo Varšuvoje akredituotus diplomatus informavo ir Lenkijos užsienio reikalų ministras Józefas Beckas [74, 257].

1938 m. kovo 17 d. Prancūzijos pasiuntinys Georges'as Dulong'as paskambino į Lietuvos užsienio reikalų ministeriją ir pranešė, jog Prancūzijos vyriausybė nurodė L. Noėliui toliau stengetis sušvelninti konfliktą [6, 356]. Vakare, 20 val., P. Klimas Paryžiuje mėgino kreiptis į Lenkijos ambasadorių Juliuszą Łukasiewiczų. Lietuvos vyriausybė pažadėjo įgalioti lietuvių diplomatą deryboms su Lenkijos vyriausybės pasirinktu lenkų diplomatu dėl dvišalių santykių. Telefonu pranešdamas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui apie nesėkmingą susitikimą P. Klimas sužinojo, kad Lenkija per pasiuntinybę Taline 21 val. jau įteikė ultimatyvią notą Lietuvai. Dokumente per 48 val. pareikalauta sutikimo užmegzti dvišalius

diplomatinius santykius iki kovo 31 dienos. Prieš ją išsiunčiant Lietuvai, L. Noėlis Varšuvoje pabandė sušvelninti reikalavimų formą, siūlydamas pateikti bent neultimatyvią notą [38, 149]. Kone vidurnaktį J. Urbšys su notos turiniu supažindino G. Dulongą, prašydamas Prancūzijos vyriausybės „patarimų“. Siekta sužinoti šios didžiosios valstybės poziciją dėl pateikto dokumento ir galimybių konflikto svarstymą pavesti Tautų Sąjungai. Konstatavęs, kad „tekstas labai rimtas“, J. Urbšio teigimu, labai sunerimęs prancūzų diplomatas pažadėjo iškart pranešti Quai d'Orsay apie šį ultimatumą [11, 171].

Lietuvos vyriausybė dar neatsisakė vilties sureguliuoti konfliktą dvišalėmis derybomis. Kovo 18 d., po pusiaunakčio, Užsienio reikalų ministerijos Teisės ir administracijos departamento direktorius Kazimieras Bizauskas P. Klimui telefonu ir vėl pavedė paprašyti Prancūzijos vyriausybės, kad ši paragintų Lenkijos vyriausybę surengti derybas tarp ginčo dalyvių įgaliotų diplomatų. Jau tuomet į diplomato klausimą, ar Lietuvos vyriausybė sutiks su reikalavimu įsteigti diplomatinės atstovybes, K. Bizauskas atsakė teigiamai, šią informaciją leisdamas konfidencialiai paskelbti Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos vyriausybėms.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje P. Klimą priėmęs A. Legeras atsisakė reikalauti, kad Lenkija atšauktų ultimatumą, arba paremti Lietuvą, jei šios vyriausybė atmestų ultimatyvios notos reikalavimus, apgailėstaudamas dėl „nerealistinio dalykų suvokimo“ [8, 193]. Atstovaujamos valstybės pasyvumą jis grindė gerokai susilpnėjusia įtaka Lenkijoje, kuri esą jau dvejus metus tesiekianti 2 proc. Prancūzijos politikai ir diplomatai, kai iš jos vyriausybės tikėtasi griežtų užsienio politikos sprendimų, visą XX a. 4-ojo dešimtmečio antrąją pusę nuolat kartodavo kitą priežastį – D. Britanijos pasyvumą sprendžiant žemyno politines problemas. Anot P. Klimo pašnekovo, anglai „labai plačiai arba bendrai imasi reguliuoti Europos reikalus, sukeldami nereikalingų vilčių, bet dar plačiau nusileidžią apvildami“ [14, 78]. Po susitikimo lietuvių diplomatas pranešė, jog Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius sutiko pavesti ambasadoriui L. Noėliui dar kartą paraginti Lenkijos vyriausybės atstovus atsisakyti ultimatyvios reikalavimų formos. Siūlyta bent jau pakeisti reikalavimų užmegzti dvišalius santykius datą arba leisti abstrakčiau atsakyti į reikalavimą. Tiesa, A. Legeras iš karto pabrėžė, kad abejoja demaršo poveikiu, ragindamas Lietuvos vyriausybę ir savarankiškai ieškoti kontaktų su Varšuva.

Šioje įvykių grandinėje trūksta svarbaus politiko – Prancūzijos užsienio reikalų ministro Josepho Paul-Boncouro. Tik kovo 13 d. darbą pradėjusios Léono Blumo vyriausybės narys pateko į tirštą įvykių sūkurį. Skubotai parengta ministrų kabineto programa parlamente buvo pateikiama tą pačią dieną, kai Lenkija įteikė Lietuvai ultimatumą. J. Paul-Boncourui teko reaguoti į tarptautinį sukrėtimą, kurį sukėlė Austrijos dingimas iš Europos žemėlapiu. Piliетinio karo įtampa Ispanijoje kovo 18 d. išsiliejo bombardavimais Barselonoje. Galbūt todėl R. Massigli kovo 15 d. pažadėjo P. Klimui galimybę susitikti su ministru tik po dviejų arba trijų dienų. Audiencijos pas Prancūzijos užsienio reikalų ministrą data lieka neaiški. Antrojo pasaulinio karo metais rašytuose atsiminimuose lietuvių diplomatas nurodo, jog J. Paul-Boncouras jį priėmė jau kovo 18 d. ryte ir vos sužinojęs ultimatumo turinį skubiai paskambino J. Beckui į Varšuvą. Jį „išsprausęs“ ministras esą pabrėžė „prižiūrėsiąs tą aferą“ ir užtikrino, kad „Lietuva neturinti nieko bijoti“ [55, 103]. Tačiau nei išlikęs diplomatinis susirašinėjimas, nei spauda šio susitikimo nemini. Kiekvienas didžiųjų Europos valstybių įtakingų politikų gestas ultimatumo klausimu buvo labai svarbus, ypač toks svarus ir išraiškingas. Spauodoje itin stengtasi išryškinti palankias užsienio valstybių reakcijas. Tad, pavyzdžiui, pasiuntinio Londone Broniaus Kazio Balučio audiencija pas Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministrą Lordą Halifaxą buvo gana išsamiai aprašyta [62, 1].

P. Klimo pranešimuose ir telegramose J. Paul-Boncouras pirmąkart „minimas“ kovo 19 dieną. Tą dieną naujos konsultacijos metu A. Legeras lietuviui diplomatai papasakojo apie, kaip buvo teigiama, „labai griežto tono“ antrąjį L. Noėlio demaršą Varšuvoje. A. Legero teigimu, taip pat remiantis Lenkijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir ekonomikos departamento vicedirektoriaus Tadeuszo Kobyłańskio pasakojimu naujai paskirtam Lenkijos karo atašė Leonui Mitkiewiczziui, prancūzų diplomatą priėmė ministras J. Beckas [10, 165; 66, 27]. Tačiau Lenkijos užsienio reikalų ministerijos šaltiniai liudija, kad ambasadorius ir vėl susitiko su J. Szembeku [65, 104–105; 38, 149]. Atsakymo į pakartotinį raginimą sušvelninti Lenkijos reikalavimus ir bent porai savaitių atidėti dvišalių santykių užmezgimą turinys iš esmės sutampa: visuomenė atidžiai sekanti ultimatumo eigą ir nesutiks su jo nutraukimu, o datos pakeitimas nepaskatintų pozityvių pokyčių. Referavęs apie demaršą, apgailestaudamas, kad daugiau pagelbėti nepajėgia, Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius paskatino P. Klimą kreiptis į J. Paul-Boncourą. Pagal Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje telegramą, 11 val. ryto Lietuvos laiku ultimatumas buvo priimtas, tad ministras reagavo jau į jo atomazgą, apgailestaudamas dėl susiklosčiusios padėties. Įvardijęs gana tradicinę diplomatinio etiketo frazę, kad Prancūzija visuomet bus draugiška Lietuvai, ministras pažadėjo ir siekti, kad Lenkija ateityje „nekartotų nepriimtinių Lietuvos garbei žygių“ [9, 190].

Jau priėmus ultimatumo reikalavimus, kovo 19 d. 13 val. Kaune Užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius J. Urbšys priėmė pasiuntinį G. Dulongą. Atsakymai į kovo 17 d. jam pateiktus klausimus pavėlavo. Prancūzų diplomatas abejojo, ar Lietuva tikrai būtų suinteresuota perduoti ginčą Tautų Sąjungai. Instrukcijose L. Noėlis buvo įspėjęs ministeriją neraginti Lietuvos kreiptis į ją, nes ginčo svarstymas galis paskatinti Lenkiją išstoti iš tarptautinės organizacijos, [38, 149]. Kaip ir A. Legeras, G. Dulongas pabrėžė Prancūzijos ribotas politines galias. Esą, nevertėjo tikėtis, jog ji galinti turėti lemiamą poveikį Lenkijai: „Prancūzijos vyriausybė buvo pasiryžusi Lenkijoje pavartoti visą savo įtaką, tik ta įtaka šiuo metu Varšuvoje yra žymiai susilpnėjusi“ [11, 171].

Ši karštymečio chronologija Lietuvos aukščiausiose valdžios institucijose ir pasiuntinybėje Paryžiuje [7, 183] liudytų, kad Prancūzijos užsienio reikalų ministerija gana intensyviai bendradarbiavo su valstybės saugumo ir santykių su Lenkija dilemas sprendusia Lietuvos vyriausybe.

Vertinant Quai d'Orsay indėlių, sunku išvengti prieštarių. Susirašinėdamas su Lietuvos užsienio reikalų ministerija P. Klimas itin išryškino J. Paul-Boncouro vaidmenį sprendžiant Lietuvos ir Lenkijos konfliktą. Jam antrino ir Lietuvos kariuomenės atašė Paryžiuje Juozas Lanskoronskis: „Visi, be išimties, sluoksniai ir laikraščiai mus palaikė ir kiek galėjo prieš smurtą gynė. Niekuomet gal prancūzų diplomatija nebuvo pareiškusi tiek greitumo ir lankstumo, susisiekdamos su įvairiais savo diplomatijos postais“ [7, 183]. „Stiprią akciją“ Varšuvoje, kur Prancūzija dar turinti „siekti tiek kredito“, pabrėžė ir pats ministras [16, 87]. Padėkoti jam už paramą Lietuvai P. Klimas užsuko ir L. Blumo vyriausybės atstatydinimo išvakarėse. Reikėtų išsamesnių tyrimų siekiant sužinoti, ar ministras pats pateikė savo poziciją Lenkijos pareigūnams (tai liudytų itin aktyvią Prancūzijos vyriausybės poziciją), ar ją tik perdavė per įgaliotinius. Viešojoje erdvėje Prancūzijos užsienio reikalų ministerija išliko santūri: ministras arba kiti įtakingi institucijos pareigūnai apie šį ultimatumą nepateikė jokių komentarų spaudai.

Lenkijos išpuolis prieš Lietuvą buvo parankus Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai, kritikuojant ką tik prieš Austriją naudotą ultimatyvių reikalavimų praktiką. Kauno,

Paryžiaus ir Varšuvos santykių trikampyje buvo svarbi Berlyno korta. Reakcija į šį ultimatumą suteikė J. Paul-Boncouro vadovaujama ministerijai galimybę parodyti, kad J. Becko pasirinkta svyravimo tarp ilgametės sąjungininkės Prancūzijos ir nacistinės Vokietijos taktika Paryžiui nepriimtina. Tuo tarpu Lenkijos siekis užmegzti dvišalius santykius Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje laikytas logiškas ir pagrįstas. Tokią įžvalgą ką tik po priimto ultimatumo rašytame pranešime labai tiksliai įvardijo J. Lanskoronskis: „Akcija ne tiek buvo plečiama, ne tiek dėl mūsų tautos ir valstybės likimo, kiek dėl baimės, kad <...> ginkluotas konfliktas įneš dar daugiau naujų painiavų ir naujų neramumų. <...> Buvo juntama ir tai nebuvo slepiama, kad prancūzai <...> stengėsi kaip tik tą „ginkluotą“ konfliktą pašalinti, bet visiškai pritarė ultimatumo turiniui iš esmės“ [7, 183].

Vienas iš tegu ir pasyviai išreikštos J. Paul-Boncouro pozicijos įrodymų P. Klimo memuaruose buvo įvardytas itin preciziškai: „davė laisvę pliekti Lenkijos kailį“ [56, 103]. Diplomišką postūmį galima įžvelgti ir kovo 16 d. paskelbtame Prancūzijos valstybinės telegramų agentūros pranešime apie Lietuvos ir Lenkijos konflikto raidą: „spauda priskiria Varšuvos vyriausybei polinkį Kaunui taikyti metodus, kuriais Vokietijos fiureris įgyvendino anšliusą“ [5, 47]. Lenkijos pasirinktas spaudimo Lietuvai būdas periodikoje vadintas barbarišku, pavojingu, neatsakingu, perdėta reakcija ir ydinga praktika. Emocinguose įvykių vertinimuose nuolat brėžtos Lenkijos ir nacistinės Vokietijos elgsenos paralelės, išryškintas kontrastas tarp agresyvios, aneksionistinių užmačių turinčios ultimatumo pateikėjos ir mažos taikios Lietuvos [41; 42; 58; 67].

Prancūzų spaudos sambrūzdis buvo veiksmingas būdas parodyti nusivylimą Lenkija. Pavyko išprovokuoti net jos vyriausybės reakciją: ambasadorius J. Łukasiewiczus įteikė notą, kurioje protestavo prieš itin nepalankų žiniasklaidos toną – „ypatingą sportą: kratytis draugais“ [12, 102]. Lietuvos vyriausybės slapto informatoriaus teiginį – „Prancūzijos nusistatymas padaręs lenkų vyriausybei labai daug nemalonumų“ [18, 28–29] – patvirtina daugelis šaltinių [43, 97, 134; 66, 17, 27; 14, 78–79]. Žinoma, verta suabejoti, kiek buvo naudingas šis abipusio įtarumo sustiprėjimas [51, 309].

Galima teigti, kad trumpai teikeš L. Blumo ministrų kabinetas nemažai laimėjo iš 1938 m. Lenkijos ultimatumo Lietuvai. Spauda įtikino visuomenę, kad vyriausybė užkirto kelią ginkluotam konfliktui, galėjusiam išprovokuoti karą Europoje. J. Paul-Boncouro vadovaujamos ministerijos tarpininkavimas baigėsi Lenkijos ir Lietuvos dvišalių santykių užmezgimu – tai nepavyko net iškiliausiam jo pirmtakui tarpukariu Aristidė'ui Briand'ui, daug dirbusiam vardan šio tikslo. Tuo tarpu sąjungininkė Lenkija gavo pamoką apie laisvės savarankiškai veikti ribas.

Ar Prancūzijos „didelė kiauylstė Lenkijai“, taip L. Blumo vyriausybės elgseną apibūdino T. Kobylański, nors kiek buvo naudinga Lietuvai? Ultimatumas gerokai sušvelnino ilgą laiką vyravusį priešišką Prancūzijos viešosios opinijos požiūrį į šią Baltijos valstybę. Žinoma, ir toliau neatsisakyta mažos, silpnos, globotinos šalies vaizdinio, tačiau bent kurį laiką už puolėją teisesnės aukos vaidmuo stiprino visuomenės simpatijas. „Šiandien turime palankiausią tiek oficialinę, tiek visuomeninę mums nuotaiką“, – netrukus po ultimatumo priėmimo džiaugėsi pasiuntinys Paryžiuje P. Klimas [13, 78].

Gerokai praktiškiau laimėjimu pavadintinas didžiųjų valstybių, taip pat ir Prancūzijos, demaršų poveikis ultimatumo turiniui. Informacija apie Lenkijos vyriausybės svarstytus ketinimus pateikti Lietuvai griežtesnius reikalavimus, tarp jų ir pripažinti sienas tarp dviejų valstybių, Kauną pasiekė net iš kelių šaltinių. Žvelgiant formaliai, reikalavimas užmegzti santykius, neapeliuojant į jokių ginčytinus klausimus, buvo gana švelnus, Lietuvos vyriausybei

pavyko išvengti daug skausmingesnių dilemų. Primindamas tai P. Klimas konstatavo, kad ir 2 proc. Prancūzijos įtakos tebelieka svarbūs Lenkijai [14, 79].

Lietuvos žiniasklaidoje nemažai dėmesio skirta palankioms prancūzų spaudos publikacijų intonacijoms, o Prancūzijos vyriausybės pozicija nebuvo pabrėžiama. Siekdama kuo greičiau atsitraukti nuo skaudžios temos, vengdama skelbti konfidencialią informaciją ir vis daugiau dėmesio skirdama santykių su Vokietija problemoms Lietuvos vyriausybė ir oficialioji spauda nepakankamai detaliai ir įtaigiai perteikė Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos indėlį sprendžiant konfliktą su Lenkija. Gana abstraktaus įvardijimo nepakako, norint įskaudintai visuomenei įrodyti, kad Prancūzijos vyriausybė 1938 m. kovą parėmė Lietuvą, o ne Lenkiją.

„PRANCŪZIJA YRA ATSARGI IR STENGIASI BŪTI TEISINGA“: QUAI D'ORSAY REAKCIJA Į KLAIPĖDOS KRAŠTO PRIJUNGIMĄ PRIE VOKIETIJOS

Prancūzijos vyriausybės veiklumą 1938 m. kovą itin išryškina kitokia jos reakcija į Vokietijos ultimatumus. Išimtimi netapo ir 1939 m. kovo 20 d. ultimatumas Lietuvai, kai buvo itin nelengva suderinti teisingumo svarbą ir atsargumo poreikį [1, 20]. Tądien lankydamasis Berlyne Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Urbšys nuvyko audiencijos pas Vokietijos užsienio reikalų ministrą. Vietoje pasiūlymų, kaip sušvelninti dvišalių santykių problemas, Joachim von Ribbentropas pateikė ultimatyvų reikalavimą nedelsiant perduoti Vokietijai Klaipėdos kraštą.

Atrodytų, kad Lietuvos vyriausybė per menkai pasinaudojo Klaipėdos konvencijos signatarių, taigi ir Prancūzijos, tarptautine politine įtaka. Kovo 21 d. Lietuvos užsienio reikalų ministerija diplomatams nurodė nesiimti jokių veiksmų, kol nėra gauti reikiami nurodymai. Kovo 22 d., trečiadienio, ryte jiems išsiųsta šifruota telegrama apie sutikimą įvykdyti ultimatumo reikalavimą. Tos pačios dienos popietę J. Urbšys pasirašė Klaipėdos krašto perdavimo Vokietijai aktą.

Tiesa, Berlyne lankęsis Lietuvos pasiuntinys Prahoje Edvardas Turauskas netrukus po ultimatumo įteikimo išskubėjo į Varšuvą. Kartu su ten akredituotu pasiuntiniu J. Šauliu kovo 21 d. rytą jis asmeniškai susitiko su jau pažinotu L. Noėliu ir perdavė informaciją apie Vokietijos ultimatumo turinį. Atvykę diplomatai nurodė, kad Lietuvai svarbu sužinoti Prancūzijos poziciją – ši turinti atsižvelgti į aplinkybę, kad „ginant šios teritorijos statutą gali prasidėti karas“ [29, 133]. Įsipareigojęs apie demaršą pranešti ministerijai, ambasadorius iš karto nurodė negalįs nieko pažadėti [71, 31–32]. Tokį santūrumą bent iš dalies lėmė ir pakitusi jo paties padėtis Quai d'Orsay ir Georges'o Bonnet vadovavimo laikotarpiu. Ministras ignoravo L. Noėlį, dažnai net nepranešdamas apie aktualijas. Santykiai su Lenkija tuomet buvo formuojami pirmiausia remiantis konsultacijų su pasiuntiniu Paryžiuje J. Łukasiewicziumi išvadomis [38, 156]. Vis dėlto atsargų atsakymą greičiau padiktavo L. Noėlio diplomatinio darbo patirtis – turbūt jam buvo nesunku numanyti ministerijos reakciją.

J. Urbšio įgaliotas buvęs užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis kovo 20 d. vėlyvą vakarą pranešė apie ultimatumą keletui Kaune akredituotų diplomatų, taip pat ir G. Dulong'ui (2). Šis konstatavo, kad tokios agresijos akivaizdoje Lietuva neturi galimybių gintis.

(2) Dokumento datavimas kovo 21 d. kelia abejonių. 1939 m. kovo 20 d. Lietuvos vyriausybės posėdyje buvo priimtas nutarimas nedelsiant informuoti Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos vyriausybes [27, 46]. Maždaug vidurnaktį vykęs pasikalbėjimas galėjo būti datuotas pagal jo pabaigą. Abi valstybės poziciją suderino kovo 21 d. Be to, kovo 21 d. vakare iš Berlyno jau buvo spėjęs grįžti J. Urbšys, greičiausiai pats linkęs priimti diplomatus.

Prancūzijos užsienio reikalų ministras G. Bonnet su oficialiu vizitu buvo išvykęs į Londoną. Tad kovo 22 d. vakare, apie 18 val. 30 min., P. Klimas referavo apie ultimatumo priėmimą Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generaliniam sekretoriui A. Legerui. Šis pasiteiravo, kaip į susiklosčiusias aplinkybes reaguoja Lenkijos ir SSRS vyriausybės. Lietuvos diplomatas įvardijo asmeninę Lenkijos pasiuntinio Kaune Franciszeko Charwato poziciją, nurodydamas, jog neturi informacijos apie sovietų požiūrį. Paklaustas, ar patenkinus pateiktus reikalavimus Vokietija garantuoja naujosios sienos neliečiamumą ir ar ultimatumas nekelia pavojaus visai Lietuvos teritorijai, P. Klimas konstatavo, kad jokių pokyčių šiuo klausimu J. von Ribbentroppas neminėjo. A. Legeras dar norėjo sužinoti, ar Lietuvai buvo pateikta ir kitų techninio, administracinio arba ekonominio pobūdžio dokumentų, į šį klausimą buvo atsakyta neigiamai. Įtakingas prancūzų diplomatas itin palankiai įvertino Lietuvos vyriausybės nuostatą „neprašyti pridengti“ jos atsakomybės ir nekaltinti Klaipėdos konvencijos signatarių dėl priimto sprendimo. P. Klimas įvardijo lūkestį, kad ir signatarės nekaltins „priverstos paklusti Lietuvos“. Kaip ir anksčiau, A. Legeras vengė bet kokių pažadų, pasiteiravus, kokios pozicijos laikytųsi Prancūzija, jei Vokietija užpultų Lietuvą [33, 132–136].

Lietuvos vyriausybės santūrumą lėmė bejėgiškumo suvokimas: likus savaitei iki reikalavimų dėl Klaipėdos krašto priėmimo gerokai didesnė Vidurio Rytų Europos valstybė Čekoslovakija taip pat sutiko su Vokietijos ultimatumo reikalavimais ir buvo okupuota. Didžiosios demokratinės žemyno valstybės, taip pat ir sąjungininkė Prancūzija, pasyviai stebėjo jos dramą. Édouardo Daladiero vadovaujamos vyriausybės reakcija į Klaipėdos krašto atplėšimą nuo Lietuvos Kaune buvo lengvai nuspėjama.

Be to, skirtingai nei netikėtai per keletą dienų suformuluoti Lenkijos ultimatyvios notos reikalavimai, Vokietijos ultimatumas augo lyg sniego kamuolys – lėtai ir akivaizdžiai. 1938 m. kovo 25 d., vos priėmus Lenkijos ultimatumą, gauto Vokietijos memorandumo su reikalavimais dėl vokiečių padėties Klaipėdos krašte tekstas netrukus buvo pateiktas Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Politikos departamento direktorius R. Massigli, neslėpdamas susirūpinimo, jau tuomet jį apibūdino kaip būsimų politinių veiksmų „anonšą“ [17, 101].

Prancūzijos suinteresuotumą Klaipėdos problema liudytų pasiuntinio G. Dulong'o pranešimų Lietuvos ir Vokietijos santykių tematika gausa. Jis netrukus pažymėjo, kad užmezgusi diplomatinis santykius su Lenkija Lietuvos vyriausybė susitelkė spręsti nesutarimus su Vokietija „visomis priemonėmis“ [19, 2]. Prancūzijos vyriausybei jis išsamiai aptarė aktyvių prisijungimo prie Vokietijos rėmėjų reikalavimus, keliamus Klaipėdos seimelyje, demonstracijų ir kitų susibūrimų metu, išryškino griežtėjančias Vokietijos spaudos intonacijas Klaipėdos klausimu. Artėjant gruodžio 11 d. numatytiems naujo Klaipėdos seimelio rinkimams jis konstatavo: „Akivaizdu, kad kova bus išskirtinai sunki lietuviams ir sunku net įsivaizduoti, kaip jie galėtų išsaugoti paskutines seimelyje likusias jų vietas“ [21, 32]. Tos pačios intonacijos kartojosi Prancūzijos konsulo Karaliaučiuje Gabrielle'io Richardo pranešimuose.

Dėl Klaipėdos krašto Lietuvos vyriausybė nuolat palaikė ryšį su Prancūzijos užsienio reikalų ministerija. Lietuvos pasiuntinys P. Klimas informavo įtakingus jos pareigūnus apie ištisus metus vyriausybės darytas politines nuolaidas prisijungimo prie Vokietijos šalininkams Klaipėdos krašte. Tačiau nepaisant užsienio reikalų ministro G. Bonnet užtikrinimų, kad „niekas nepasikeitė“ [10 17 PK pran., l. 202], jau anksčiau gana santūri Prancūzijos pozicija dėl galimos paramos Lietuvai Klaipėdos krašto klausimu 1938 m. rugsėjo 29 d.

pasirašius Miuncheno susitarimą tapo dar pasyvesnė. Tad Kaune „neturėta didelių iliuzijų“ [19, 2] dėl šios pajūrio teritorijos su uostu, labiau nerimauta dėl galimo pavojaus Lietuvos valstybingumui [52, 22–23]. Prancūzijos ir Vokietijos santykių pagerėjimą Kaune mėginta tinkamai išnaudoti, prašant aukštų prancūzų pareigūnų subtiliai pasiteirauti Reicho pozicijos dėl Klaipėdos krašto J. von Ribbentropo vizito Paryžiuje metu ir kitomis progomis [22, 247; 23, 2].

1938 m. gruodžio 12 d. Lietuvos vyriausybės prašymu Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos ambasadoriai Berlyne kreipėsi į Vokietijos užsienio reikalų ministrą J. von Ribbentropą. Pabrėžė, kad jų atstovaujamos valstybės siekia Klaipėdos krašto statuto vykdymo, diplomatai paprašė paveikti vietos vokiečius, kad šie nepažeidintų teritorijos valdymą reglamentuojančio dokumento. Nesėkme pasibaigęs demaršas liudijo, kad G. Bonnet pažadas „ateity taip pat, jei būtų koks konkretus faktas, neatsisakys intervenuoti“ [24, 17] diplomatinę retoriką suvokiantiesiems teikė mažai vilčių.

Vokietijos kariuomenės telkimas, rengiantis Čekoslovakijos okupacijai, skatino naujus Lietuvos mėginimus kuo tiksliau sužinoti Prancūzijos poziciją Klaipėdos krašto užėmimo atveju. Kovo 14 d. pasiuntinys P. Klimas apsilankė pas Politikos departamento Europos reikalų direktorių Charles'į Rochatą, vėliau – pas šio departamento direktorių Émille'į Charveriatą. Po poros dienų jį priėmė užsienio reikalų ministras. Net porą kartų pasiteiravęs, ar iš Vokietijos sulaukta naujos informacijos, ministras pakartojo, jog laiko „konvencijos ir statuto nustatytą Klaipėdos padėtį respektuotina ir privaloma“ <...>. „Jei [Vokietijos – V. B.] pasiūlymai išeitų iš tos padėties ribų“, P. Klimas buvo paprašytas informuoti G. Bonnet. Ministras turbūt greičiau nei lietuvių diplomatas, jau tą pačią kovo 16 d., gavo informacijos, kad Adolfas Hitleris tuoj „atliks Klaipėdai tą patį veiksmą, kaip ir Čekoslovakijai“ [25, 128]. Ši informacija vakare pasiekė ir Lietuvą. Kovo 17 d. skubiai mėginta sužinoti Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos reakciją, tačiau tikslesnių žinių gauti nepavyko. Kovo 21 d. Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos vyriausybių atstovai suderino abiejų valstybių poziciją: sutarta neskatinti veikti Lietuvos, nebent tik atsargiai protestuoti [73, 80].

Informuodamas A. Legerą apie Vokietijos pateikto ultimatumo Lietuvai priėmimą P. Klimas pabrėžė, kad pajūrio teritorijos netektis turės daugiau ekonominių nei moralinių pasekmių, nes nematoma siena visus penkiolika bendrabūvio metų skyrė Klaipėdą nuo Kauno [33, 136]. Iš tiesų Lietuvos visuomenė daug jautriau reagavo į politines nuolaidas Lenkijai nei Vokietijai. Ši netektis paveikė tiek Lietuvos visuomenę, tiek vyriausybę. Europos demokratinių valstybių, Klaipėdos statuto signatarių, reakcija į šios teritorijos atplėšimą apnuogino mažos Baltijos valstybės vienišumą stiprėjant ginkluotos agresijos pavojui, neutraliteto iliuzija jai pasirodė realesnė už didžiųjų valstybių pagalbą. Kaip ir prieš metus, Lietuvos vardas maždaug savaitę margavo Prancūzijos spaudoje, kuri griežtai įvertino Vokietijos išpuolį prieš daug pastangų sureguliuoti nesutarimus įdėjusią šalį. Tačiau jau kovo pabaigoje prancūzų visuomenės dėmesį nuo Čekoslovakijos ir Klaipėdos krašto dramų atitraukė artėjantys prezidento rinkimai.

IŠVADOS

Gana vangi reakcija į 1938–1939 m. Lietuvai įteiktus ultimatumus buvo Prancūzijos politinių interesų praradimo Rytų Europoje proceso dalis. Po Pirmojo pasaulinio karo atvirai deklaravusi skepsį dėl Lietuvos valstybingumo perspektyvų ir kartu gana atkaklų siekį ją panaudoti savo gyvybiniais interesams, Prancūzija, Antrajam pasauliniam karui artinantis, oficialiai rodė gerokai didesnę palankumą, tačiau veiksmais neretai liudijo

abejingumą. Mažiau rizikuodama ir siekdama savų politinių tikslų ji buvo linkusi pagelbėti Lietuvai 1938 metais. Prancūzijos diplomatinė įtaka padėjo sušvelninti Lenkijos ultimatumė keliamus reikalavimus. Lietuvos vyriausybei bei visuomenei buvo labai svarbi ir moralinė parama – viešosios opinijos ultimatyvaus ginčų sprendimo būdo pasmerkimas. Tačiau Prancūzijos vyriausybė vengė oficialių viešų politinių deklaracijų dėl šio ultimatumo.

Gana intensyvios politinės paramos epizodas greit baigėsi. Prancūzijos elgsena su sąjungininke Čekoslovakija, kilus pavojams šios valstybės teritoriniam vientisumui, o vėliau ir valstybingumui, pagrįstai skatino Lietuvą nepuoselėti iliuzijų 1939 metais. Nuostata vengti politinių žingsnių, kurie galėjo išprovokuoti Vokietijos karinį puolimą, skatino Prancūzijos vyriausybę pasyviai stebėti pastarosios siekį okupuoti Klaipėdos kraštą. Prancūzija faktiškai savanoriškai suspendavo savo, kaip Klaipėdos krašto konvencijos signatarės, galias.

Jei Miuncheno susitarimą galime pavadinti bent laikino tarptautinės įtampos atlydžio regimybe, kuria mažai tetikėjo ministras pirmininkas É. Daladieras [69, 291–292], tai Čekoslovakijos okupacija ir Klaipėdos krašto aneksija išryškino karo artumą. Klaipėdos krašto užėmimas vis labiau dėl galimo puolimo nerimaujančią Lenkijos vyriausybę vėl suartino su Prancūzija. Tiesa, 1939 m. liepos pabaigoje lankydamasis Klaipėdos krašte Lenkijos karo atašė Kaune L. Mitkiewiczus padarė išvadą, jog nesunkiai įžvelgiami pasirengimo puolimui darbai vyksta ketinant pulti Lietuvą [56, 95–96]. Iš Paryžiaus buvo matyti geriau. Dar 1938 m. kovą Lietuvos karo atašė J. Lanskoronskis pritarė prancūzų karininkų nuomonei: „Vokiečių-lenkų ginčo priežastys nėra pašalintos, bet tik yra suspenduotos. Kada nors tas konfliktas atsivers“ [7, 183]. 1939 m. rugsėjo 1 d. abi neseniai ultimatumus Lietuvai pateikusios valstybės surėmė ginklus.

Gauta 2011 07 13
Priimta 2011 07 19

Šaltiniai ir literatūra

- [1] 1938 01 07 Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas „Nusavinimai Klaipėdoj“. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 648, ap. 1, b. 29, l. 19–22.
- [2] 1938 03 14 Lietuvos ministrų kabineto posėdžio protokolas. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1025, l. 49.
- [3] 1938 03 14 Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas „Dėl naujo incidento administracijos linijoje“. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2099, l. 56.
- [4] 1938 03 15 Lietuvos užsienio reikalų ministerijos generalinio sekretoriaus J. Urbšio pro memoria „Informacijų dėl 1938 m. kovo 11 d. incidento administracijos linijoje“. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 426.
- [5] 1938 03 16 Prancūzijos agentūros „Havas“ pranešimas apie Lietuvos ir Lenkijos pasienio incidentą. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2099, l. 47.
- [6] 1938 03 17 Lietuvos užsienio reikalų ministerijos generalinio sekretoriaus J. Urbšio pro memoria „Dėl incidento su lenkais“. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 356.
- [7] 1938 03 19 Lietuvos karo atašė Paryžiuje J. Lanskoronskio pranešimas Kariuomenės štabo II skyriaus viršininkui. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 183–185.
- [8] 1938 03 19 Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo šifruota telegrama Nr. 894 Lietuvos užsienio reikalų ministerijai. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 193.
- [9] 1938 09 19 Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo šifruota telegrama Nr. 896 Lietuvos užsienio reikalų ministerijai. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 190.

- [10] 1938 03 20 Lietuvos užsienio reikalų ministerijos generalinio sekretoriaus J. Urbšio pro memoria „Informacijos lietuvių-lenkų įtempimo metu“. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 165.
- [11] 1938 03 20 Lietuvos užsienio reikalų ministerijos generalinio sekretoriaus J. Urbšio pro memoria „Pasikalbėjimas su Prancūzijos pasiuntiniu p. Dulong“. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 171.
- [12] 1938 03 24, Varšuvos radijas. VSD spaudos dienynas Nr. 76. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1025, l. 49, l. 101–105.
- [13] 1938 03 25 Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas „Dėl naujos santykių su Lenkija būklės. Žvilgsnis į ateitį“. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 76–78.
- [14] 1938 03 28 Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas „Lenkų-prancūzų ginčai ryšium su Lietuva“ užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 78.
- [15] 1938 04 05 užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio pro memoria „Dėl 1938 m. kovo 11 d. incidento administracijos palinijy ir Lenkų ultimatumo Lietuvai santrauka“. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 51.
- [16] 1938 04 08 Lietuvos pasiuntinio P. Klimo pranešimas „Vizitas Paul-Boncourui“. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 87.
- [17] 1938 04 29 Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas „Klaipėdos reikalai“. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 101–102.
- [18] 1938 06 01 Lenkai. Valstybės saugumo departamento biuletėnis Nr. 135a. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 25–35.
- [19] 1938 09 26 Prancūzijos pasiuntinio Kaune G. Dulong pranešimas užsienio reikalų ministrui „Les rapports lituano–allemands et la question du Memel“. *Archives de la Ministère des Affaires étrangères et européennes* (toliau – *AMAEEF*), Affaires politiques, 1914–1944, Série Z – Europe, Memel, d. 40, p. 2–4.
- [20] 1938 10 17 Lietuvos pasiuntinio P. Klimo pranešimas „Pasikalbėjimas su Bonnet“. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 200–202.
- [21] 1938 11 17 Prancūzijos pasiuntinio Kaune G. Dulong pranešimas užsienio reikalų ministrui „L'Agitation nazie à Memel et la campagne électorale“. *AMAEEF*, Affaires politiques, 1914–1944, Série Z – Europe, Memel, d. 40, p. 29–32.
- [22] 1938 12 02 Lietuvos pasiuntinio P. Klimo pranešimas „Klaipėdos reikalais“. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 246–249.
- [23] 1939 01 07 Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas „Klaipėdos reikalais“. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 1–2.
- [24] 1939 02 15 Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas „Pasikalbėjimas su Bonnet Klaipėdos reikalais“. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 16–17.
- [25] 1939 03 17 Prancūzijos užsienio reikalų ministro G. Bonnet telegrama pasiuntiniu Londone Ch. Corbinui. *AMAEEF*, Affaires politiques, 1914–1944, Série Z – Europe, Memel, d. 40, l. 128.
- [26] 1939 03 19 Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 25–26.
- [27] 1939 03 20 Lietuvos ministrų kabineto posėdžių protokolas. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 46.
- [28] 1939 03 20 Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiu „Klaipėdos reikalais“. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 27–29.
- [29] 1939 03 21 Prancūzijos pasiuntinio Varšuvoje L. Noėlio pranešimas telefonu. *AMAEEF*, Affaires politiques, 1914–1944, Série Z – Europe, Memel, d. 40, p. 131–133.
- [30] 1939 03 21–22 Lietuvos pasiuntinio Londone B. K. Balučio pro memoria rankraštis. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 174, l. 8–10.

- [31] 1939 03 22 Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 30–32.
- [32] 1939 03 23 Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 33–34.
- [33] 1939 03 23 Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generalinio sekretoriaus A. Legero pro memoria „Visite du Ministre de Lituanie“. *AMAEEF*, Affaires politiques, 1914–1944, Série Z – Europe, Memel, d. 38, p. 132–136.
- [34] 1939 04 01 Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 41–43.
- [35] 1939 04 24 Lietuvos pasiuntinio Romoje Stasio Lozoraičio pro memoria „Pasikalbėjimai š. m. kovo 21 d. dėl Reicho užsienio reikalų ministro von Ribbentropo pareikšto Lietuvos užsienio reikalų ministrui J. Urbšuii reikalavimo perleisti Klaipėdos kraštą“. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 56.
- [36] ADLYTĖ, Dovilė. Prancūzijos požiūrio į Lietuvą atspindžiai lietuviškoje spaudoje (1936–1938). *Lietuvos aidas*, 2009 12 30, p. 1, 4.
- [37] BARTOV, Omer. Martyr's vengeance. Memory, Trauma and Fear of War in France. *The French defeat of 1940: Reassessments*. Ed. by J. Blatt. New York: Berghahn Books, 2000, p. 54–84.
- [38] BEAUVOIS, Yves. *Léon Noël – de Laval à de Gaulle via Pétain, 1888–1987*. Villeneuve-d'Ascq: Presses universitaires du Septentrion, 2001. 473 p.
- [39] BUTKUS, Zenonas. Bendrininkų kėslai. Vokietijos ir SSRS požiūris į Klaipėdos problemą 1923–1939 metais. *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 21, p. 193–211.
- [40] BUTKUS, Zenonas. SSRS požiūris į Klaipėdos atplėšimą nuo Lietuvos 1939 metais. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis XXI: Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai*, 2010, p. 115–124.
- [41] DE KERILLE, H. L'Europe au signe de la barbarie. *L'Époque*, 1938 03 19, Nr. 204.
- [42] DELEBECQUE, J. Contre des interérêts françaises. *L'action française*, 1938 03 22, Nr. 81.
- [43] *Diplomat in Paris, 1936–1939: Papers and Memoirs of Juliusz Łukasiewicz*. Ed. by W. Jędrzejewicz. New York, London: Columbia University Press, 1970. 409 p.
- [44] DUTERTRE, Gilles. *Les Français dans l'histoire de la Lituanie (1009–2009)*. Paris: L'Harmattan, 2009. 247 p.
- [45] GRISON, Jean. La France et l'Angleterre face aux Affaires Baltes, 1900–1990. *Revue Historique*, 1990, Nr. 575, p. 101–175.
- [46] GUESLIN, Julien. La Première République Lituanienne (1918–1940). *Histoire de la Lituanie: un Millenaire. Sous la direction de Yves Plasseraud*. Paris: Armeline, 2010, p. 222–278.
- [47] HUKER, Daniel. French Public Attitudes towards War in 1938–1939: „Pacifism“ or „War Anxiety“? *French History*, 2007, No. 21, p. 431–449.
- [48] Incident à la frontière lituanienne. *Le Temps*, 1938 03 14, Nr. 27944, p. 2.
- [49] IMLAY, Talbot. Paul Reynaud and France's Response to Nazi Germany, 1938–1940. *French Historical Studies*, 2003, Vol. 26, No. 3, p. 497–538.
- [50] IMLAY, Talbot. Retreat or Resistance of France. Strategic Re-Appraisal ant The Crisis of French Power in Eastern Europe, September 1938 to August 1939. *Crisis and Renewal in France, 1918–1962*. Ed. by K. Mauré, M. S. Alexander. New York, London: Berghahn Books, 2002, p. 105–131.
- [51] YOUNG, R. J. The Aftermath of Munich: The Course of French Diplomacy, October 1938 to March 1939. *French Historical Studies*, 1973, Vol. 8, No. 2, p. 305–322.
- [52] KASPARAVIČIUS, Algimantas. 1939 metų tarptautinė krizė Europoje ir Baltijos valstybių politikos alternatyvos. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla, 2007, p. 19–38.

- [53] KASPARAVIČIUS, Algimantas. Lietuvos geopolitika ir diplomacija 1918–1940. *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas*. Vilnius: Vaga, 2000, p. 45–64.
- [54] KISSINGER, Henry. *Diplomatija*. Vilnius: Pradai, 2003, 903 p.
- [55] KLIMAS, Petras. *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje 1918–1940*. Vilnius: Mintis, 1991. 186 p.
- [56] KLIMECKI, Michał. Polskie reakcje na zajęcie Kłajpedy przez Niemcy w 1939 r. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis XV: Baltijos regiono istorija ir kultūra: Lietuva ir Lenkija, karinė istorija, archeologija, etnologija*, 2007, p. 87–96.
- [57] LACAZE, Yvon. Daladier, Bonnet and the decision-making process during the Munich crisis, 1938. In: *French Foreign and Defence Policy, 1918–1940: The decline and fall of a great power*. Ed. by R. Boyce. New York, London: Routledge, 2005, p. 214–232.
- [58] La contagion des coups de force. Sous la menace de l' invasion Lituanie a du céder. *L'Humanité*, 1938 03 20, N. 14336.
- [59] LAURINAVIČIUS, Česlovas. Lemties ir garantijų apviltos: Baltijos valstybių dalia. *Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 30, p. 7–15.
- [60] LIEKIS, Šarūnas. *1939: The Year that changed everything in Lithuania's History*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2010. 386 p.
- [61] *Lietuvos ir Lenkijos santykiai, 1917–1994: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Seimo I-kl. „Valstybės žinios“, 1998. 248 p.
- [62] Londonas tikisi taikingo įtempimo išsprendimo. Halifaxas priėmė Balutį. *Lietuvos aidas*, 1938 03 19, Nr. 123, p. 1.
- [63] ŁOSSOWSKI, Piotr. *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918, 1939, 1945*. Warszawa: Wydawnictwo Neritan, Instytut Historii PAN, 2007. 231 p.
- [64] ŁOSSOWSKI, Piotr. *Stosunki Polsko-Litewskie 1921–1939*. Warszawa: Instytut Historii PAN, 1997. 387 s.
- [65] ŁOSSOWSKI, Piotr. *Ultimatum polskie do Litwy 17 marca 1938 roku*. Studium z dziejów dyplomacji. Warszawa: Trio, 2010. 171 s.
- [66] MITKIEWICZ, Leon. *Kauno atsiminimai 1938–1939*. Vilnius: Baltos lankos, 2002. 328 p.
- [67] NAVICKAS, Konstantinas. *TSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920–1940 metais*. Vilnius: Mintis, 1966. 336 p.
- [68] Prancūzų spauda apie lietuvių-lenkų konfliktą iki kovo 18 d. *Lietuvos aidas*, 1938 03 21, Nr. 127, p. 6.
- [69] ТАБУИ, Женевьева. *20 лет дипломатической борьбы*. Москва: Грифон М, 2005. 320 с.
- [70] THOMAS, Martin. Appeasement in the late Third Republic. *Diplomacy and Statecraft*, 2008, No. 19, p. 566–607.
- [71] TURAUSKAS, Edvardas. *Lietuvos nepriklausomybės netenkant*. Kaunas: Šviesa, 1990. 288 p.
- [72] URBŠYS, Juozas. *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais*. Vilnius: Mintis, 1988. 109 p.
- [73] VAREIKIS, Vyngantas. Politiniai ir kariniai Kłaipėdos krašto praradimo aspektai. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis XXI: Kłaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai*, 2010, p. 67–84.
- [74] ŽEPKAITĖ, Regina. *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.* Vilnius: Mokslas, 1980. 314 p.
- [75] ŽEPKAITĖ, Regina. *Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1939 m.* Kaunas: Šviesa, 1986. 190 p.
- [76] ŽIUGŽDA, Robertas. *Lietuva imperialistinių valstybių planuose 1917–1940*. Vilnius: Mokslas, 1983. 180 p.
- [77] ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. *Kłaipėdos kraštas, 1923–1939*. Vilnius: Mokslas, 1992. 406 p.

VILMA BUKAITĖ

To act not recommended to ignore: French reaction to the ultimatums presented to Lithuania in 1938–1939

Summary

The foreign policy of Lithuania lived through two difficult challenges in the period of 1938–1939: it accepted Polish and German ultimatums. Being the most influential democratic power in continental Europe, France, which was addressed by Lithuania for assistance, took a different approach towards them. Its position was mostly affected by political interests and the specific relations with the countries presenting the ultimatums. The call for assistance expressed by the Government of Lithuania upon receipt of the Polish ultimatum of 17 March 1939 gave France the opportunity to demonstrate its discontent with the political flirt between its allies Poland and Germany. Although the French prime minister or the minister of foreign affairs did not express their official position on the ultimatum, Leon Noël, the French ambassador in Warsaw was assigned to organise two démarches to the Polish Ministry of Foreign Affairs. The interference of the Great Powers helped to mitigate the content of the document. Poland limited itself to the demand to establish the previously non-existing bilateral diplomatic relations, which the French Government factually supported by protesting against the ultimatum type of the demands and the threats to initiate armed hostilities in case they were rejected. The Government supported and probably unofficially promoted the stormy reaction of the French press towards the Polish ultimatum to Lithuania by demonstrating to its ally the limits of freedom to act independently. The Polish Government was well aware of the French hint. The wave of discontent with the French support to Lithuania highlighted the crisis of bilateral relations with the powerful ally.

The French reaction towards the ultimatum presented by Germany on 20 March 1939 demanding to give up the autonomous territory under Lithuania's rule was identical to that demonstrated upon the delivery of German ultimatums to Austria and Czechoslovakia. Being one of the signatories of the Klaipėda Convention, France avoided to trigger a new world war and to face Germany in the battlefield. The French Ministry of Foreign Affairs followed the progress in the Klaipėda issue, but it was not planning on providing political support to Lithuania. Kaunas did not even expect its political commitment. Once informed about the presentation of the ultimatum, the French Government took a passive position. The signatory of the Klaipėda Convention took a voluntary step of refusing the powers to solve the fate of the Klaipėda Region entrusted to it by the stated legal instrument. Nevertheless, like a year ago, it did not restrict the freedom of the press to denounce the political aggression.

The French Government was aware of the inevitability of war as soon as March 1938. When the Munich Agreement was signed at the end of September, the French policy circles were inspired by the moods of the temporary thaw in relations with Germany. Czechoslovakia's occupation and the annexation of the Klaipėda Region in March 1939 heightened the imminence of war without leaving any last illusions to keep peace.

Key words: France, Germany, Poland, ultimatum, reaction